

ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

Апостол черні

Книга 1

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2021

АПОСТОЛ ЧЕРНІ

*Галі з Лопатинських Бурачинській
присвячує авторка*

«Полкового» годинникаря, Максима Цезаревича, невеликої столиці Ч. мало хто любив. Він був прикрий дивак, скупець і непривітливий. Се послідне не лиш проти власної родини, але й до чужих, що з своїми годинниками приходили до него. Принесете йому іноді годинник до направки, то коли він сидить, виглядає, як великий павук, що зігнувся над мушкою-годинником, і вдивляється в його механізм — піднявши задумливо брови, ніби лікар держить руку гарячкуючого; а опісля або перегляне ваш і відставить його поспішним рухом і гнівним поглядом десь до другого гуртка і звернеться до вас, або погляне на вас поважно.

«Хорий, дуже хорий, — скаже, — прийдіть за місяць, щоб можна до того часу добре випробувати. Може, поможу», або віддасть з словом «пропав безнадійно, киньте!». І більше нічого. Коли ви постоїте і вас окруження дивака на хвилину-дві займе, або мимоволі ваше ухо заслухається в ріжноманітне скорше і повільніше тикання годинників, він зараз стає похмурий. «Справа мається так, як кажу вам, пане. В мене нема часу, ось і сей годинник жде на мою руку, і той, а той вже від тижня цілком розложений; а другі також ждуть. Нема часу». Ледве що відкивне головою і — пішов.

А коли «хорий» вжевилічений і він його вам віддасть — то як поставить вам ціну — хоч клякай, він не

спустить. «Перше було добре, — скаже їдко, — доки не знали, яка хвилина дорога, а тепер зле. Не приносьть, будь ласка, до мене вашого приятеля, коли занедужає вдруге. Є і інші майстри. «Полковий» — як себе сам називав, бо до нього багато військових заходило, — лише один. Мене Господь лиш одним часом наділив на сім світі. Вдруге мені не бути годинникарем, як колись мій механізм подякує», — усміхнеться сумно і вздрігне маркантно бровами.

Не старий ще, хоч на висках посивів, був високий, гарно збудований, з рисами класичними, ходив, мов якийсь головний комендант, по своїй невеликій, дуже чисто прибраній робітні з піднятою головою і обзиравав свої годинники на стінах, яких мав багато — одних на продаж, другі до направки — від часу до часу перешіптуючись із собою. Деякі твердили, що відмовляв молитви, другі, що має хвили, в котрих говорить з видінням, а треті, що вправлявся в латинській мові і в таких же фразах, котрими ляяв публіку за неоцінення його праці; але докладно не знав се ніхто.

На стіні між годинниками висів і скірянний карбач і ніхто не був певний, чи в роздраженню гарний дивак не зірве його зі стіни і не просвище кому-небудь над вухами, знетерпеливившись. Лише одно знали: Максим Цезаревич ніколи неправдою не орудував, нікого не обманив. Його слово було їдке, як іржа, тверде, як камінь, — одначе — як говорив, не був один з тих, що не зналися на моральній цінності.

* * *

З-поміж його дітей, т. є. трьох доньок і одного сина, було йому, як здавалося, лише одно миле, а то, власне, той одинокий син, Юліян. Всі проче, себто дві старші і наймолодша донька, називав він механічними колісцями,

котрі після законів оберталися і окружали «мотор», мов сателіти.

Коли малому Юліянові минуло шість років, було його матері дозволено оставляти його в робітні батька на якийсь час. Але тут він не смів плакати. «Коли хочеш плакати, — наказував батько, — скажи вперед і рушай...». Опісля брав його на коліна та, показуючи йому деякі годинники, притулював їх йому до вуха, з чого дитина замовкала із несподіваности такого чуда, або аж здержувала віддих, або розсмівалася.

Коли ж іноді їй тут чогось забажалося, чого батько не міг дати, а вона все-таки того домагалася, розплакуючись, строгий батько указував на карбач і говорив: «Найкраще ухось!» Ті слова означали ще ласку, якою дівчата, «колісця», лиш рідко могли почванитися. Тоді малий відходив, не залишаючи нагоду не оглянутися разів з кілька за дорогим для нього неосягненим предметом, а батько стояв з піднесеною, ніби за карбачем простягнутою, рукою і вдивлявся вижидаючо в личко дитини, чи запановує вона над своїм бажанням, чи улягає напоріві плачу.

Одного разу принесено до напрямки шварцвальдський годинник у формі невеликого домика, на верху котрого знаходилася ластівка так знаменитої різьби, що приковувала хоч би яке вибагливе око. Малий шестилітній хлопчина, побачивши ніби живу пташку на дрібнім будинку з личком годинника, аж писнув з радісного подиву, йому відразу забажалося притиснути ластівочку до себе. «Тату, дайте!» — кликнув і простягнув руки за годинником, що стояв між іншими на столі, при котрім сиділа непохитна стать поважного батька і перебирала щось між частинками годинника. Батько похитав, заперечуючи, головою без слова, удаючи, що не помічав, що дитина коло нього.

«Я нічого пташечці не зроблю», — впевняв благаючим поглядом малий і простягнув ручку вдруге. Батько підвів очі від роботи і, ніби усміхаючися, сказав: «Але вона тобі може щось зробити».

«Вона кусає?»

«Вона відлетіти може...»

Дитина вдивилася зачудовано на батька.

«Відлетіти?»

«Так. Все, що гарне, не все можна мати. Краще залиши її; а тепер відходь і не мішай!»

Хлопчик вийшов. Не минуло кілька хвилин, коли він наново з'явився, прийшов і станув, як перед тим коло стола і намагався на пальцях, щоб побачити вдруге гарну пташку.

«Вона ще сидить, — прошептав, боячись звернути батькову увагу на себе. — Пташечко моя маленька, ти відлетиш?»

Батько підняв великого строгого погляду:

«Хочеш конче, аби вона відлетіла? Йди, повторяю».

«Вона не відлетить, татку, — прошептав хлопчина. — Я її не возьму в руки. Я лиш на ню дивитися буду. Не зроблю їй нічого».

«Так. Не зробиш їй нічого. А відки ти то знаєш?»

«Бо так. Вона гарна, і я її люблю. Вона така гарнесенька».

Та тут же зайшла несподівано зміна з батьком. Йому очі заблиснули гнівом і він крикнув бурхливо:

«Не дивися на те, що не може бути твоє, і не забажай чужого. Рушай, бо поб'ю — а знаєш, плакати не вільно».

І дивне диво. Чи відчула дитина, що сей строгий батько, котрий, мов злодій, радувався потайки загарбаним скарбом, любувався так само скрито сею гарною дитиною, вдаючи з себе невмолимо строгого. Він не змішався, лиш сказав:

«Не кричіть, татку, вона зараз відлетить», — а опісля, прижмурюючи раптом оченята, протягнув п'ястучок і, то отвіраючи, то замикаючи його, як се роблять діти, виявляючи тим своє сильне бажання посідати забажаного предмету — не рухався з місця.

«Ти ще тут? Де карбач?»

Хлопчина розплакався.

«Ти чого плачеш?»

Юліян мовчав, хлипаючи.

«Скажи, чого плачеш? Ти вже не вмієш говорити?»

Малий показав безмовно на пташку.

«Хочеш мати її?»

Хлопець притакнув головою.

«І не будеш ніколи більше плакати, коли її одержиш? Уважай, що відповідаєш».

Хлопчик помахав головою живо на знак що «не буде» і простяг лакомо руку. Та в тій хвили зайшло щось жажливе. Батько зірвав карбач з стіни, підняв його високо вгору і в слідуючій хвили прорізав воздух серце потрясаючий крик.

* * *

Карбач лежав вже далеко в куті кімнати, коли, як крейда, побілівший батько випровадив малого, що давився з здержуваного плачу, до сіней. Сам приступив, важко віддихаючи, до вікна і, притиснувши там чоло до шиби, стояв без руху... Хтось поклав йому руку на рамено і — переляканий оглянувся. То була його бабуня по матері, білоголова бабуся з чорними блискучими очима, з надзвичайно інтелігентним обличчям, зраджуюча цілим своїм виглядом «паню» і хоч вже добре похилилася, а все ще ростом імпозантна.

«За що ти карав дитину?»

«Я після ваших засад поступаю. Цілком і самотньо після ваших засад».

«За що?»

«Щоб не пристосовувався до брехні, котра буде з ним враз виростати. Гадаєте, мені це так легко? Але... в моїм віку не починав ніхто назад з початку. Зоставте мене, бабуню! Він мій самотньо... і саме тому що самотньо». Тут він урвав — а бабуня... усміхаючись болючо і не відповівши нічого, вийшла з робітні.

* * *

За годину відчинилися злегка двері і мале, бліде личко з слідами плачу в очах, але спокійне указалося наново. Батько сидів плечима до дверей і випускав густі клуби диму з короткої люльки. Його брови то здіймалися, то опадали над очима, в нього знак живого думання.

«Я плакав, татку...»

Батько прокинувся. Його погляд промайнув по спланим обличчю сина.

«Я плакав, татку...» — почулося, ніби шелест, вдруге і вже цілком близьенько, хоч не сміливо.

«А не було потрібно, сину».

Дитина мовчала через хвилину, опісля шукала очима чогось в очах батька, що ховалися перед нею.

«Я лиш ще один раз хочу подивитися на ню, татку. Маленький раз» — і хлопчина показав свій дрібонький пальчик на доказ, який замаленький.

«Гадаєш, вона краща, як всі ті надворі, що літають?».

«Ага, гарніша, — відповів і потакнув головою. — Я хочу на ню цілком близьенько подивитися».

Батько порадив йому найліпше їм всім надворі приглянутися і самому яку вловити. Вона буде літати — він знає,

як птиці літають високо-високо... і цвірінькають і щебечуть. Присідають на галузки по деревах, ховаються між листочками, галузками, по землі шукають зеренця — а він ловить. Малий дивився зацікавлений на батька і слухав з увагою. Нараз спитав: «А як я її вловлю, то вона буде твоя?»

«Авжеж не моя».

«І я зможу плакати?»

«Ліпше було б, мій сину, і я б хотів, щоб ти ніколи не плакав».

«А як я буду великий, ти... ти будеш мене бити?»

«Ні. Я не буду тебе бити. Лиш не треба чогось обіцяти, чого не можна дотримувати».

Дитина дивилася уважно батькові в обличчя, не зрозумівши його зовсім, а очевидно, бажала зрозуміти. Нараз по хвилині надуми, наче віднайшла щось в пам'яті, скрикнула несамовито: «Але я буду плакати, татку, я все же хочу пташку», — і тут же вибухнула щирим плачем.

«Чому будеш?» — спитав батько майже з переляком.

«Бо б-у-д-у», — спищав, не можучи над собою запанувати.

Батько зморщив брови, мов в фізичнім болю, і в його душі сказало: «Ти нікого не обманеш, мій сину...», а голосно додав:

«Не задивляйся на те, що не може бути твоє. Карбачі болять — хоч би із чиеї руки — карбачі.»

І взявши хлопчину за плечі, вивів його до бабуні, а сам засів до стола і заглибився в свою працю. Мішано тикали годинники, а дріб'язковий цокіт кишенькових впливав чудно на майстра. Час від часу він заплющував очі, опускав голову назад на поруче крісла і так пересиджував. Чи випочивав, чи що працювало в його мізку — ніхто не знав.

Росте і розвивається гарно фізично і духово молоденький Юліян Цезаревич, але враз з тим взростає і бере верх майже хоровита ощадність і деспотизм батька вдома. Тут над жінкою, там над доньками, то знов над хлопцем, дедалі вже юнаком Юліяном, і викликає в хаті зчаста-густа сірій настрій. Як сказано, дітей було більше, бо крім Юліяна, ще троє дівчат.

Мати — поважна, маломовна, терпелива — добра газдиня і в їх обширній, хоч низькій, хатині була, коли б і не заглянув в ню, взорова чистота і лад, дарма що батько відказував, що ніде не бачив стільки недбальства і ліні, як по «слав'янських домах», що потягає за собою злишні видатки, легкодушність і злу «репутацію». Пані Цезаревич (з дому священничого) мала лиш одну відповідь на такі і подібні його замітки — що, мовляла, Господь судією над всіма — та що, доки в неї руки живі, доти і буде все добре і чистота в її хаті піддержувана, а що інше, що до мужчини належить, нехай творить він. З тим бралася спокійно за свою працю.

Часами з закутків кімнати зачувалися тихі, здержувані суперечки між старшими сестрами. Розходилося тоді про новішу одіж, котра з них обох мала її одягнути, коли йшло про те, що мали обидві враз виходити з хати.

На їх несміливі докори, а радше просьби перед батьком, що їм конче треба зокрема по одіжі і капелюсі, бо ж одна ходить до школи, друга за орудками, то ж як ту одіж розділити, щоб жадній не було кривди?

Він відповідав коротко й сухо, що обі враз не мусять виходити, бо люксусу в своїй хаті, яко вбогий професіоналіста, не може підтримувати, а, по-друге, щоб остаточно рішити справу, сказав по латині: «Quod licet Jovi, non licet bovi», з чого вийшло, що старшій належиться ліпша одіж.

А щоб ще ліпше узасаднити свій висказ — він вдарив так сильно об стіл, що поскладені там годинники аж дріжали — і відсилав дівчаток до матері. Іншим разом, коли поновно були примушені в подібних справах доторкатися його — він лаяв, брав карбач і радив спробувати самим запрацювати потрібне і не морочити йому голови. Дівчата вмовкали, бо так ще було найліпше — і висувалися одна по другій з кімнати, даючи собі слово зі сльозами на очах ніколи більше не звертатися до батька о підмогу.

«І чого ж ти таке доказуєш, чоловіче, ніби між мужеською челяддю в кухні», — упоминала своїм мирним голосом терпелива жінка, котрій стискав жаль серце за доньками, що були скромні і вважливі в своїх вимогах, були їй помічні понад свій вік в чім би і не указалася потреба, щоб придбати до хати те, чого батько або ж не визнавав потрібним, або ж годен був сам один своєю, хоч і як великою, пильністю здобути. «Чи ти не розумієш, що се дівчата й молоді? — говорила, впоминаючи. — Їй Максиме, Максиме, не любиш ти своїх доньок. Чим вони перед тобою провинились, що так жорстоко поводишся з ними? Не прогрішайся проти них! Та ще одно. Чи ти ніколи не завважав, які з них гарні діти виробилися?»

«Зоня — наша найстарша... золотоволоса, як ти, — впав він їй в слово, усміхаючись (через що його обличчя надзвичайно уймало), — тому я і вибрав собі її на мою помічницю, і дасть Біг, виховаю з неї такого годинникаря — майстрову, якої ще ся столиця не мала. Я не ходжу між своїми дітьми з заплученими очима. Але же знов інша річ і не се хотів я підчеркнути.» Додав: «Се, жінко, мало що значить, т. е. ані гарна одіж, ані капелюхи, ані навіть гарна зверхність. Те, що щось значить, се ховається тут». При тих словах ударяв себе в груди.

«Оцентр розходиться, жінко. Оцентр. А коли вони стануть матерями й будуть свої діти виховувати, нехай з них виховують силу, характер і залізо, а не малпів, що лиш безплідними словами орудують. А щоби так поступали і поки таке настане, треба з них також залізо творити. Нехай себе вправляють, вчать ся себе перемагати, стають трудовницями... а тоді будуть колись і громадянками... що не зроблять своїй країні сорому. А ти, жінко моя, не навчиш їх твердості, бо ти сама, як вони, зворушлива дитина. Виховуючи свої діти, ми мусимо не забувати, що ми їх і для України виховуємо. А вона потребує іншого, як досі, чоловіка, іншу жінку. Тепер мене, може, зрозумієш. А вони нехай плачуть і ворогують на батька (се все діточе). Колись вони його інакше будуть судити. А поки що він такий і не інший».

Пані Цезаревич вислухала його спокійно і вона згоджується, правда, з його поглядами, але питала, чи він думає, що до того обов'язково потрібна жорстокість? Гадає — що свідомо праця, добрі приклади, поважне введення молоді до сповнення обов'язків і проти батьківщини і людськості мусить йти в парі з нагайкою і терором? Ні. Вона лише жінка з скромним розумом, і він їй каже, що доки вони не більше як діти, не думають ще самостійно, поважно до кінця, не можна їх душу деспотизмом ламати.

Гадає, коли не одягне, не взує їх, воно перескоче розвій молодості і стане відразу на тій точці, де лиш розум приходить до слова або вибухає божественне піднесення духу до якогось великого діла... підприємства, визволення чи чого іншого? Ні. Дай молоді сонця, хоч би яку одробину, на тверду дорогу життя, а зокрема життя України, що один призначений вибороти сам собі свою — украдену батьківщину — а даліше поступай, як хочеш. «Доки жила

бабуня, було інакше — відколи вона згасла — згас промінь для всієї хати».

Так діялося з диваком-майстром.

Знов цілком іншими разами показував він себе з іншої сторони. Прикликував, наприклад, доньок по черзі несподівано сам в свою робітню. Тут втискав вперед Зоні, найстаршій, кілька банкнотів в руку «за поміч і послух в робітні», відтак молодшій Марії, «правій руці матері при шитві й інших мозольних ручних роботах», а головню «за оброблювання яринового города» — та глядячи її полюбім і свіжим личку, давав нагороду і опісля, беручи її своїм звичаєм за плечі, опираючися силою, щоб врадувані несподіваним щастям не поцілували його на знак подяки в руку, висував їх спішно... за двері.

В кінці з'являлася, так само прикликана, наймолодша Оксана, що вдалася поверховністю, друга по браті, цілком в батька. Темне волосся, з класичним профілем, блідавої цери і сталевої барви очима та чудно привабливим усміхом. Вона так побоювалася тепер, як і взагалі «лайки» за «лінивство», злишню цікавість і про своє «циганське» обличчя, що її треба було силоміць випихати, коли батько кликав. Тут перебирала свою «пайку» цілком збентежена і скорше, як сподівалася, опинилася за дверима.

Цікаво і варто було тоді заглянути в ту кімнату, як там весело і радісно... діялося. Обдаровані скакали, сміялися, обіймалися і в одно збивалися коло усміхненої матері, допитуючися всі враз, щоб за той несподіваний дарунок справити. Лиш молодий Юліян, що стояв віком між найстаршою Зонею і Марією, не казав нічого і усміхався рівно матері — піврваний радістю ущасливлених. Лиш «бідний Юлик не вифасував нічого», — говорили сестри, глядячи

його по гарнім обличчю, об'являючи тим своє щире почуття за покривдження його особи батьком.

Але він, недобрий, відпихав їх і розсміявся. Він сам далі стільки заробляв лекціями, як вони всі три одержали. Добре, що радувались!.. і на доказ своєї щирої любови до них, він кожна по черзі підносив скорим і зграбним рухом догори. Обносячи їх круг кімнати, ставив в кут за кару, що його «жалували», чого він так не терпів. І тоді вже було добре і веселий настрій, наче струя сонця, запанував в цілій хаті, доки не йшло кожне до своєї призначеної праці або не находило таку.

* * *

Коли опісля мати заходила непомітно до тихої робітні мужа, щоби йому подякувати за несподівану радість, яку справив дітям і як та втіха вплинула благородно на настрій всіх, він махав рукою і, усміхаючись сумно, говорив: «Ти гадаєш, жінко, що коли в зачиненій для публіки робітні твого чоловіка світиться далеко поза північ світло, ніби одно Боже око блимає з вікна, а місяць згори позиркує на землю, на котрій пішло все на супочинок, хтось там, може, осталий, по білих від його сяєва дорогах, снується, а годинникар зачиняє двері і від вас, він се робить зі злоби або гніву проти вас? Ні. Він дослухується ще дальше того, що йому годинники в більшій тишині намовляють. Кождий з іншої сфери і часу, з іншого круга аж до вбогого робітника.

Так. І чого то він не догадується! Вони, ті дрібні «інтелекти», що спочивають на грудях і серцях своїх власників, чого то вони не розказують, чого ти не довідаєшся про них... що ними орудує, що час приносить, вимагає, що час змінює, що він нищить і все далі й далі невпинно...